

6968

91
D 63

Y. Andou
1913

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ԻՌԱՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Ա. ՊԻՊԷՆՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

ԲՆԱԿԻՉՔ

ԵՐԿԱՅՈՒՂԻՔ

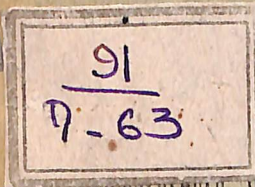
ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՍԻԱԿԱՆ ԹՈՒՐԲԻՈՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, «ՀՈՅՐԵՆԻՔ», ԿԱԶՄԱՏԱՆ

Սոյն գրքուկը, որ Օսմանեան պետական ընդարձակ
հարժիսին մասը կը կազմէ, առանձին ալ կը ծախուի
100 փարայի :

Կ. ՊՈՒՐՍ

Յարգրութիւն, ԱՐՇԱԿ ԿԱՐՈՆԵԱՆ, Պապր Ալի հաստէի

1913

25370-4.3.

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ. — ԲՆԱԿԻԶՔ
ԵՒ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՔ ԱՍԻԱԿԱՆ
ԹՈՒՐԳԻՈՅ

Օսմանեան Պետութիւնը կը բաղկանայ Ասիական Թուրքիոյ 21 նահանգներէն ինչպէս նաեւ Եւրոպական Թուրքիոյ հարաւային մասերէն ու Կ. Պօլսոյ նահանգէն, որոնց համագումար տարածութիւնն է զբիթէ 1,870,000 քառ. քիւ. և բնակիչ 20,000,000 (1)

Ըստ վարչական կազմակերպութեան, Ասիական Թուրքիա կը բաժնուի ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ կամ ԿՈՒՍՍ-ԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ (Վիլայեթ) որոնք կը կառավարուին ԿՈՒՍՍԿԱԼՆԵՐՈՒ (Վալի) ձեռամբ. նահանգները կը բաժնուին ԳՍԻԱՌՆԵՐՈՒ (Մարնաթ) որոնք կը կառավարուին ԿՍՌԱՎԱՐԻՉՆԵՐՈՒ (Միրքեսարթ) ձեռամբ. Գաւառներն ալ կը բաժնուին ԳՍԻԱՌԱԿՆԵՐՈՒ (Գազա) որոնք կը կառավարուին ՓՈՆԿ - ԿՍՌԱՎԱՐԻՉՆԵՐՈՎ (Գայմազաւ), Գաւառակներն ալ՝ ՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒ (Նահիլե)

(1) Այս հաւելոյն մէջ կը գտնուին միայն Արաբիոյ արեւմտեան կողմը գտնուած Հիճազրու եՄԷՆը որ Ասիական Թուրքիոյ արեւոյացուցիչ մասը կազմող նահանգներ են, իսկ Արաբիոյ մնացած մասը, որ կէս անձամբ երկիր մ'է մեծաւ մասամբ եւ գրեթէ 1/2 միլեօն քառ. քիւ. տարածութեամբ, կը մնայ միջ անկախ երկիր մը:

4384-56

2004

որոնք կը կառավարուին ՄԻԻՏԻՐՆԵՐՈՎ. բայց վարչական կան կազմակերպութեան մէջ բացառութիւն կը կազմեն տեսակ մը գաւառներ, զորոնք իրենց շէրքին կամ կաշքերութեանը պատճառաւ, հարկ եղած է նահանգներուն իրաւասութեանէն անջատել ու բազմակի կեդրոնին կցել, այս տեսակ գաւառները կը կոչուին ԱՌԱՆՁԻՆ ԳԱԻԱՌ (Միւսքաբիլ սանճաբ) :

Ըստ այնմ Թուրքիա կը պարունակէ 22 նահանգներ, 9 առանձին գաւառներ և 1 առանձնաշնորհեալ նահանգ :

22 ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՆ

Կ. Պօլիս . = Խիւսալկենսիկետար կամ Պուրսա . = Այսքն . = Քոնիա . = Ասամա . = Էնկիւրիւ . = Քաթքմուցնի . = Տրապիզոն . = Սեբասիա . = Խարբեդ կամ Մամուրէք իլ Ազիզ . = Տիարպէիք . = Կարին . = Բաղէ . = Վան . = Մուսուլ . = Պաղսաս . = Պասրա . = Հալպ . = Սուրիա . = Պերոք . = Հինագ եւ Եմկն :

9 ԱՌԱՆՁԻՆ ԳԱԻԱՌՆԵՐ

Ճանիք . = Պօլու . = Քարասի . = Պիղա . = Եգեսիա կամ Ուրֆա . = Երուսաղեմ . = Ասիր . = Իզմիս . = եւ Զօր :

Եւ 1 առանձնաշնորհեալ նահանգ, որ է ԼԻՅԱՆԱՆ

1.— Կ ՊՕԼՍՈՅ ՆԱՀԱՆԳ

Կ. Պօլսոյ նահանգին տարածութիւնն է, Եւրոպական մասին՝ 1900 քառ. քիլ. և Ասիական մասին՝ 4000 քառ. քիլ. որով նահանգին տարածութիւնը կըլլայ 5900 քառ. քիլ. բնակչաց թիւը գրեթէ 1,300,000. որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ. ի վրայ 222 անձ :

Կ. Պօլսոյ նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառներ որոնք են 1. ՍՏԱՄՊՈԼ . = 2. ՊէՅՕՂԼՈՒ կամ ԲԵՐՍ . = և 3. ԻԻՍԿԻԻՏԱՐ :

Այս երեք գաւառները կը կազմեն Կ. Պօլսոյ նահանգը, որ իր մէջ 10 թաղապետութեանց կը բաժնուի . 1. Սուլթան Պայագիս . = 2. Սուլթան Մեհմէտ . = 3. Ճեւահ-Փաւա . = 4. = Պեթիքաւ . = 5. Ենի-Քոյ . = 6. Բերա . = 7. Պոյիւք-Տերե . = 8. Գանլընա . = 9. Իւսկիւսար . = եւ 10. Քասիքոյ :

Դարձեալ Կ. Պօլսոյ նահանգը կը պարունակէ 6 գաւառակներ որք են՝ Եւրոպական մասին մէջ՝ 1. Քիւշիւք-Չեքմէք. Ասիական մասին մէջ՝ 2. Իսլամնաց կղզիներ, 3. Կեպզե . 4. Պէլօզ . 5. Գարբալ եւ 6. Շիլէ :

2.— ԽԻԻՏԱՎ ԷՆՏԻԿԵԱՐ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 55,000 քառ. քիլ. և բնակչաց թիւն 1,250,000 որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ. ի վրայ 23 անձ կիսայ :

Միւսամէնսիկետարի նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառներ :

1. Պուրսա, ունի 6 գաւառակներ, որք են, Կէմէշիք, Բազար-քէոյ, Միխայիձ, Մուտանիա, Քիրմաստի և Ատրանոս :

2 Էրքողոսու ունի 3 գաւառակներ, որք են Սէօ-
յիւա, Ինէկէօլ և Ենի Շէհիր:

3. Քորսահիա, ունի 4 գաւառակներ որք են Էսկի-
շէհիր, Քեսուս, Ուշաք և Սևմա:

4. Քարահիսարը Սահիպ, ունի 3 գաւառակներ,
որք են Պոլսլաաին, Սանաքքը և Ազիզիէ:

3 — Ա Յ Տ Ը Ն Կ Ա Մ Զ Մ Ի Ի Ռ Ն Ի Ա

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 54,000 քառ.
քիւ. և բնակիչ 1,650,000 որով իւրաքանչիւր քառ. քիւ. ի
վրայ 31 անձ կիյնայ:

Այսքնի նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառներ:

1. Ամիւռնիա, ունի 12 գաւառակներ որք են. Նիֆ,
Քարապուրուն, Գուշ-Ատա, Չէշմէ, Թի-
րէ, Էօտէմիշ, Ուրլա, Քարաճա-քուչա, Պայան-
աիր, Մենէմէն, Սէվրի-նիշաք և Պերդամա:

2. Մանիսա կամ Մարուխան, ունի 10 գաւառակներ
որք են. Թորդուսլու (Գասապա), Ալաշէհիր, Քուլա.
Ազ-Հիսար, Սարիհյու, Կէօրաէզ, Թիմուրճու, Էշմէ,
Քըրք-Աղաճ և Սոմա:

3. Այսրն, ունի 5 գաւառակներ որք են Նազկլի,
Պօզտողան, Սէօքէ, Չինէ և Քարաճա-սու:

4. Մեքրեքե կամ Մուղլա, ունի 5 գաւառակներ
որք են, Մելաս, Մաքրի. Մէրմէրիս, Պոտրուժ և Քէօյ-
ճէյիզ:

5. Տեքիզլի, ունի 5 գաւառակներ, որք են Թա-
վան, Պուլտան, Սարայ-քէօյ, Չալ, Ղարպ—Քարա
Աղաճ:

4 — Գ Ռ Ն Ի Ա

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 102,000 քառ.
քիւ. և բնակիչ 1,200,000, որով իւրաքանչիւր քառ.
քիւ. ի վրայ 12 անձ կիյնայ:

Բոնիայի նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառներ:

1. Բոնիա, ունի 9 գաւառակներ, որք են Ազ-
շէհիր, Պէյ-շէհիր, Սէտի շէհիր, Ըլղըն, Պոզդըր, Քարա-
ման, Էրէյլի, Քարաբիքեար և Գոշ Հիսար:

2. Նիյսե, ունի 6 գաւառակներ, որք են Նէվ շէ-
հիր, Իւրկիւս, Ազ-սերայ, Պուր, Մատէն (Համիսիե) և
Արպսուն:

3. Պուրսուր, ունի 1 գաւառակ որ է Տեֆնէ:

4 Համիսապաս, (Սպարսա) ունի 4 գաւառակներ
Ուլուպուրլու, Էկիրաիր, Քարա-Աղաճ և Ելվաճ:

5. Ասալիա (Թեքե), ունի 4 գաւառակներ որք են.
Էլմալու, Ալահիէ, Ա.քսէքի և Գաշ:

5 — Կ Ի Լ Ի Կ Ե Ա Կ Ա Մ Ա Տ Ա Ն Ա

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 40,000 քառ.
քիւ. և բնակիչ 500,000 որով իւրաքանչիւր քառ. քիւ. ի
վրայ 12 անձ կիյնայ:

Ատանայի նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառներ:

1. Ասանա, ունի 2 գաւառակներ որք են Քարախա-
լու և Համիտիյէ:

2. Մեքսին, ունի 1 գաւառակ որ է Տարսոն կամ
Թարսիւս:

3. Ճեպեղի-Պեքեք, ունի 5 գաւառակներ, որք են
Իսլահիյէ, Բայաս, Օսմանիէ, Սոսա և Պահճէ:

4. Գոգան-Սիս, ունի 3 գաւառակներ, որք են Քար-
սիւլքատրիէ, Հաճին, Պիլանքէօյ (Ֆեֆէ) :

5. Իշիլի կամ Սեյեւկիա (Սեյեֆէ), ունի 4 գաւա-
ռակներ, Արմենակ, Մութ, Կիւլնար և Անամուր :

6.— Է Ն Կ Ի Ի Բ Ի Կ Ս Մ Գ Ս Ղ Ա Տ Ի Ա .

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 71,000 քառ .
քիւ . և բնակիչ 1,000,000 որով իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի
վրայ 14 անձ կ'իյնայ :

Էնկիւրիի նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառներ :

1. Էնկիւրի, ունի 9 գաւառակներ որք են . Այաշ,
Պէյ-պազար, Սէվրի-Հիսար, Նալլուխան, Հայմանի, Եա-
պան Ապատ, Միխալիճճըք, Պալահիսար և Գալէճիք :

2. Եօզղաս ունի 2 գաւառակներ որք են,
Ագ-տաղ մատէն, Պօղաղլրեան :

3. Քայսերի (Կեսարիա), ունի 1 գաւառակ, որ է
Տէվէլու :

4. ԳրուՇեհիլ, ունի 3 գաւառակներ որք են Քէս-
կին, Մէճիտիլէ, Ավանուս :

5. Չօրուս. ունի 3 գաւառակներ . Օսմանճըք,
Արնդուրլու և Իւսկիւպ :

7. Գ Ա Ս Թ Է Մ Ո Ի Ն Ի

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 50,350 քառ .
քիւ . և բնակիչ 1,200,000 որով իւրաքանչիւր քառ .
քիւ . ի վրայ 24 անձ կ'իյնայ :

Քասթէմունիի նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառ-
ներ :

1. Քասթեմունի, ունի 7 գաւառակներ որք են .

Ինէպօլու, Չաֆրանպօլու, Թաշ Բէօրրիւ, Թաղա, Ծիյ-
տէ, Թօսիա և Արած :

2. Պօլու, ունի 8 գաւառակներ որք են . Էրէյլի,
Պարթըն, Կերէտէ, Քիւնիկ, Տիւզճէ, Համիտիէ, Մեա-
րիի և Չունկուլտաք :

3. Չեանդըրը, ունի 1 գաւառակ, որ է Չէրքէշ :

4. Սիւնոպ, ունի 2 գաւառակներ որք են . Պոյա-
պատ և Այանճըք :

8. Տ Բ Ա Պ Ի Զ Ո Ն

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 20,000 քառ .
քիւ . և բնակիչ 800,000 որով իւրաքանչիւր քառակ .
քիւ . ի վրայ 40 անձ կ'իյնայ :

Տրապիզոնի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառ-
ներ :

1. Տրապիզոն, ունի 8 գաւառակներ որք են . Օր-
տու, Կիրասոն, Թիբէպօլու, Քիւրիլի, Վազֆէպիր,
Ագճէապատ, Սուրմիսէ և Օֆ :

2. Լազիսաճ կամ Բիզէ, ունի 2 գաւառակներ,
որք են Աթինա և Խուբա :

3. Կիւմիլիսաճէ, ունի 3 գաւառակներ որք են .
Քիւքիա, Շիրան և Տուրուլ :

9. Ս Ե Բ Ա Ս Տ Ի Ա Կ Ա Մ Ս Վ Ա Զ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 62,100 քառ .
քիւ . և բնակիչ 1,200,000, որով իւրաքանչիւր քառ .
քիւ . ի վրայ կ'իյնայ 19 անձ .

Սեբաստիոյ նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառ-
ներ :

1. Սեբասիա, ունի 5 գաւառակներ որք են. Ազիզիէ, Պրնեան Համիա, Թէնուս, Ենի-խան և Հաֆիք:

2. Զարա, ունի 4 գաւառակներ որք են. Տիվրիկ, Տարենաէ, Կիւրին և Գանդալ:

3. Ամասիա, ունի 6 գաւառակներ որք են Մարսուան, Վէզիր-Քէօփրիւ, Մէճրա Ուզլի, Լատիկ, Հավզա և Կիւմիւշ Հաճի քէօյ:

4. Գարա Հիսար Շարգի (Շապին Գարահիսար), ունի 4 գաւառակներ որք են. Սուշէնթի, Համիաթի, Քոյուլճիսար և Ալվէճրէ:

5. Եւզոկիա կամ Թօփա, ունի 3 գաւառակներ որք են. Արպա, Զիլէ, Նոր Կեսարիա կամ Նիքսար:

10. ԽՍՐՔԵՐԴ ԿԱՄ ՄԱՄՈՒՐԵԹ-ԻՒԼ-ԱԶԻԶ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 33,000 քառ. քիլ. և բնակիչ 575,000 որով իւրաքանչիւր քառակ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 17 սնձ:

Խարբերգի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառներ:

1. Խարբերդ, ունի 5 գաւառակներ որք են. Արապկիր, Քեպան Մատէն, Ակն, Խարբերդ և Բէթուրքէ:

2. Մեխիսիէ կամ Մարաթիա, ունի 4 գաւառակներ որք են. Հիւսնի Մանսուր, Պէ՛էննի, Ազճէ Տաղ և Քախթա:

3. Տերսիս, ունի 5 գաւառակներ որք են. Մաղկերա, Չարսանճաք, Չոշկաճաղ, Գըզլի-Քիլիսէ և Օվաճրգ:

11. ՏԻԱՐՊԵՏԻՐ ԿԱՄ ԳԱՐԱԱՄԻՏ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 37,500 քառ. քիլ. և բնակիչ 475,000 որով իւրաքանչիւր քառակ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 12 սնձ:

Տիարպէքի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառներ:

1. Տիարպէիք, ունի 5 գաւառակներ, որք են. Սեվերէք, Սիլվան, Լիճէ, Տիյրէք և Պէշիրի:

2. Մարսին, ունի 4 գաւառակներ որք են, Մճըին կամ Նիսիպին, Ճէղիրէ, Միտիաղ և Ունիէ:

3. Արղանա Մասէն, ունի 2 գաւառակներ որք են, Բալու և Զերմուկ:

12. ԿԱՐԻՆ ԿԱՄ ԷՐԶՐՈՒՄ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 49,700 քառ. քիլ. և բնակիչ 650,000, որով իւրաքանչիւր քառակ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 13 սնձ:

Կարնոյ նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառներ:

1. Կարին, ունի 7 գաւառակներ որք են. Բաբերդ, Բասնք, Քղի, Դերջան, Քէսքիմ, Սպեր և Նամրվան:

2. Նրզնկա, ունի 4 գաւառակներ, որք են. Քեմախ, Բիֆաիէ, Գուրուշայ և Բուլուժիր:

3. Պալաղիս, ունի 4 գաւառակներ որք են Տիատին, Քարաքիլիսէ, Ալաշկերա, Անթապ (Դուլաղ).

4. Խնուս:

13. ՊԻԹԼԻՍ ԿԱՄ ԲԱՂԷՇ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 27,150. քառ.

քիւ . և բնակիչ 400,000 որոնք իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի վրայ կիյնայ 15 անձ .

Բաղէշի նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառներ .

1. Բաղեօ , ունի 3 գաւառակներ որք են , Խլաթ կամ Ախլաթ , Խիզան և Մոտկան :

2. Մուշ ունի 4 գաւառակներ որք են Մանազկերա (Միլազկերա) , Պուլանըզ , Վարդօ և Սասուն :

3. Սղեւդ , ունի 4 գաւառակներ , որք են Արվօ , Բրավարի , Խարզան և Շիրվան ,

4. Կեկե , ունի 2 գաւառակներ , որք են , Ճապողջուր և Խուլը :

14 Վ Ա Ն

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 39,300 քառ . քիւ . և բնակիչ 400,000 որով իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի վրայ կիյնայ 10 անձ :

Վանայ նահանգը կը պարունակէ 2 գաւառներ ,

1. Վան , ունի 5 գաւառակներ , որք են , Մանուտի , Շատախ , Ատիճէվազ , Կաւաչ և Արճէշ :

2. Հեփթարի , ունի 4 գաւառակներ որք են , Ճուլամերի , Կաւար , Շէմոտինան և Մամուրէթ իւլ Համիտ :

15. Մ Ո Ւ Ս Ո Ւ Վ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 91,000 քառ . քիւ . և բնակիչ 360,000 որով իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի վրայ կիյնայ 4 անձ .

Մուսուլի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառներ ,

1. Մուսուլ , ունի 5 գաւառակներ , Ումատիէ ,

Չախու , Տիհուք , Աքրա և Սէնճար :

2. Բեքիւլեֆ , ունի 5 գաւառակներ Րիվանտիչ , Բէօյ-Սանճար , Բանիէ , Էրպիլ և Սալահիէ :

3. Սիւլէյմանիէ , ունի 4 գաւառակներ , Կիւլանպէր , Մամուրէթ իւլ Համիտ , Պաղեան և Շէհիր-պազար :

16. Պ Ա Ղ Տ Ա Տ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 111,000 քառ . քիւ . և բնակիչ 780,000 որոնք իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի վրայ կիյնայ 7 անձ .

Պաղատի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառներ :

1. Պաղատ , ունի 11 գաւառակներ որք են . Խարսան , Ազիզիէ , Բազմիէ , Ճէզիբէ , Տիլիմ , Քուլթալամարա , Խօնքին , Մէնալէ , Սամարա , Պեարա և Հանէ :

2. Տիլվանիէ , ունի 3 գաւառակներ որք են . Հիլէ , Սիմալա և Շամիէ :

3. Քերպելա , ունի 3 գաւառակներ որք են , Նէճէֆ , Հինտիէ և Բիզարա :

17. Պ Ա Ս Ր Ս

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 138,800 քառ . քիւ . և բնակիչ 450,000 որով իւրաքանչիւր քառ . քիւ . ի վրայ կիյնայ 3 անձ .

Պարայի նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառներ .

1. Պարա , ունի 3 գաւառակներ որք են Խուրնա , Ֆաօ և Քօլէյթ :

2. Միւնքեֆիլ , ունի 3 գաւառակներ որք են Սէվը իւլ Շէյուլս , Շաթրա և Հէ :

3. Նեհն, ունի 2 գաւառակներ որք են Գաթիֆ, և Գաթր:

4. Ամաբա, ունի 3 գաւառակներ որք են Շաթրէ-տիւլ-Ամարա, Չէպիր և Տէվիրիզ:

18. Հ Ա. Լ. Է. Պ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 70,000 քառ. քիւ. և բնակիչ, 850,000 որով իւրաքանչիւր քառ.քիւլի վրայ կ'իյնայ 12 անձ:

Հայէպի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառակներ:

1. Հայեպ, ունի 13 գաւառակներ որք են. Այրն-թապ, Քիլիս, Անթաքիա, Իսքէնտէրուն, Պիլան, Խաբիմ, Ճէսր Շաֆուր, Էտիպ, Մաարէթիւլ-Նաման. Պապ Ճէպուլ, Մէնիճ, Ճէպէլը Աէման, Բէքա:

2. Մաբաւ, ունի 4 գաւառակներ որք են. Ուլնիա կամ Չէյթուն, Ալպիսթան, Էնտէրուն և Բաղարճըզ:

19. ՍՈՒՐԻՍ, ԿԱՄ ԴԱՄԱՍԿՈՍ (ՇԱՄ)

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 95,000 քառ. քիւ. և բնակիչ 794,000 որով իւրաքանչիւր քառակ. քիւլի վրայ կ'իյնայ 8 անձ:

Սուրիոյ նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառակներ:

1. Դամասկոս կամ Շամր Շերիֆ, ունի 9 գաւառակներ որք են. Պաալպէք (Հէլիոպոլիս), Պաքահ իւլ Ազիզ, Վասի էլ Աճէմ, Տումա, Նիպէք, Գանիարա, Հասպիէ, Բաշիա և Չիպտանի:

2. Քերեֆ, ունի 3 գաւառակներ որք են. Սալթ, Մամն, Դաֆիլէ:

3. Համա, ունի 3 գաւառակներ որք են. Հոմա, Սէլիմիէ և Համիտիէ:

4. Հորան, ունի 6 գաւառակներ որք են. Իճլուն, Սուրաէ, Պասր էլ Հարիր, Տրահա, Սիլհատ և Ահրա:

20. Պ Ե Ր Ո Ի Թ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է 30,000 քառ. քիւ. և բնակիչ 600,000 որով իւրաքանչիւր քառակ. քիւլի վրայ կ'իյնայ 20 անձ:

Պէրութի նահանգը կը պարունակէ 5 գաւառակներ:

1. Պերուք, ունի 3 գաւառակներ որք են. Սայտա, (Սիդոն), Սուր (Տիւրոս) և Մէրճիուն:

2. Աֆեա, ունի 3 գաւառակներ որք են. Հայֆա, Տիբերիա և Սաֆէտ:

3. Թաբապլուս Շամ, ունի 3 գաւառակներ, որք են. Սաֆիթա, Աքքար և Համն իւլ Քիրատ:

4. Լաքաֆիէ կամ Լազրիէ, ունի 3 գաւառակներ որք են. Ճէպլէ. Մէրքէպ և Չիճուն:

5. Նապլուս, ունի 2 գաւառակներ որք են, Չէնիս և Պէնիսապ:

21. Հ Ի Ճ Ա Ջ

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է գրեթէ 250,000 քառ. քիւ. և բնակիչ 300,000 որով իւրաքանչիւր քառ. քիւլի վրայ կ'իյնայ 1 անձ:

Հիճազի նահանգը կը պարունակէ 3 գաւառակներ:

1. Սեֆէ.

2. Մեհիցե, ունի 3 գաւառակներ որք են. Ինպահ
էլ-Պահր, Ալուճա և Սէվարքիէ:

3. ձիսսե, ունի 1 գաւառակ որ է Մանձուրէտ իւլ
Համրտ:

22. Ե Է Մ Ե Ն

Սոյն նահանգին տարածութիւնն է գրեթէ 190,000
քառ. քիւ. և բնակիչ 750,000 որով իւրաքանչիւր քառ.
քիւ. ի վրայ կ'իյնայ 4 անձ:

Եմէնի նահանգը կը պարունակէ 4 գաւառներ:

1. Սանա, ունի 9 գաւառակներ որք են՝ Հիրազ,
Բէվքէպան, Անէս, Հաճճէ, Զէմար, Էրիմ, Բիտան,
Էօմրան և Սոււա:

2. Հօսէյսա, ունի 8 գաւառակներ որք են. Զու-
պէյիա, Լէյիէ, Զըյաիէ, Ճէպէլը Բէյմէ, Հիւճուր, Պէյ-
թիւլֆաքիէ, Պաճիլ և Էպուարիչ:

3. Թաազ, ունի 4 գաւառակներ որք են Ալ. Գաա-
թիպի, Հաճէրիէ և Մախա:

Ա Ռ Ա Ն Զ Ի Ն Գ Ա Ի Ա Ռ Ն Ե Ր Ն

(ՄԻՒՍԹԱԳԻԼ ՍԱՆՃԱԳ)

1. ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ ԿԱՄ ԻՋՄԻՏ (ԳՈՃԱ.ԻԼԻ)

Սոյն առանձին գաւառը ունի 12,000 քառ. քիւ.
տարածութիւն և 230,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր
քառ. քիւ. ի վրայ կ'իյնայ 19 անձ:

Նիկոմիդիոյ գաւառը կը պարունակէ 5 գաւառակ-
ներ որք են, Ստաբաղար, Քարամուսալ, Եալօվա, Կէյլէ
և Գանաիրէ:

2. ՊԻՂԱ (ԳԱԼԷԻ ՍՈՒԼԹԱՆԻԵ)

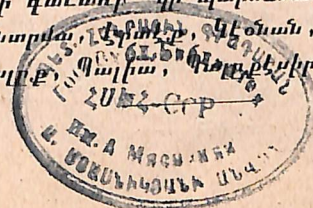
Սոյն առանձին գաւառը ունի 7,000 քառակ. քիւ.
տարածութիւն և 140,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր
քառ. քիւ. ի վրայ 20 անձ կ'իյնայ:

Պիղայի գաւառը կը պարունակէ 5 գաւառակներ
որք են, Պիղա, Լարաքի, Էյիլնէ, Այվաճըք և Պայրամըչ:

3. Գ Ա Ր Ա Ս Ի

Սոյն առանձին գաւառը ունի 15,000 քառ. քիւ.
տարածութիւն և 350,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր
քառ. քիւ. ի վրայ կ'իյնայ 23 անձ:

Գարասիի գաւառը կը պարունակէ 9 գաւառակներ
որք են, Պանարազ, Էրիմ, Գէճան, Էտրէժիտ, Պիւր-
հանիէ, Այվալք, Պալիա, Պալքէլիք և Սէնաիրղի:

Handwritten vertical notes in Armenian script, including the number '438'.

4. ՊՕԼՈՒ

Սոյն առանձին գաւառը ունի 20,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և 350,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 17 անձ :

Պօլուի գաւառը կը պարունակէ 9 գաւառակներ, որք են, Պօլու, Պարթըն, Մետրինի Բիւնին կամ Թօրպալը, Կէրէտէ, Համիտիէ Զունկուլտաք, Էրէյլի և Տիւզճէ :

5. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ (ԳՈՒՏՍՆՇԵՐԻՃ)

Սոյն առանձին գաւառը ունի 22,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և 350,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 16 անձ :

Երուսաղէմի գաւառը կը պարունակէ 5 գաւառակներ, որք են, Եաֆա, Պահր էլ Սապա, Ղազա, Խալիլ էլ Րահման և Նազրա :

6. ՊՈՆՏՈՍ (ՃԱՆԻՔ ԿԱՄ ՍԱՄՍՈՆ)

Սոյն առանձին գաւառը ունի 12,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և բնակիչ 300,000, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 25 անձ :

Պոնտոսի գաւառը կը պարունակէ 5 գաւառակներ, որք են, Պաֆրա, Ունիա, Թէրմէ, Զարչամպա և Փաթսա :

7. ԵԴԵՍԻԱ ԿԱՄ ՈՒՐՔԱ

Սոյն առանձին գաւառը ունի 18,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և 150,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 8 անձ :

Եդեսիոյ գաւառը կը պարունակէ 4 գաւառակներ, որք են, Պիրեճիք, Հոմիլայ, Սէրուճ և Հորան :

8. ԱՍՒՐ

Սոյն առանձին գաւառը ունի գրեթէ 60,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և 250,000 բնակիչը . կը պարունակէ 6 գաւառակներ, որք են Մէհայիլ, Րէճալ իւլ Մասա, Պէնի Շէհիր, Ղամիտ, Սապրա և Բունֆեաի :

9. ԶՕՐ

Սոյն առանձին գաւառը ունի 78,000 քառ. քիլ. տարածութիւն և 100,000 բնակիչ, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 1 անձէ աւելի :

Զօրի գաւառը կը պարունակէ 3 գաւառակներ, որք են. Րէս իւլ Այն, Ուշարէ և Էլպուքէմալ :

Լ Ի Բ Ա Ն Ա Ն

Լիբանան առանձնաշնորհեալ գաւառ մ'է 1860ի զէպրելէն ի վեր, Եւրոպական տէրութեանց հսկողութեան տակ և ինքնօրինութեամբ կը կառավարուի . քրիստոնեայ (հռովմէադաւան) կուսակալէ մը, որ կ'ընտրուի պաշտպան տէրութեանց հաւանութեամբ, ինք տարուան պայմանաժամով և վերընտրելի է : Արդի կուսակալն է Յովհաննէս փաշա Գուլումճեան :

Լիբանան 6,500 քառ. քիլ. տարածութիւն և 250 հազար բնակիչ ունի, որով իւրաքանչիւր քառ. քիլ.ի վրայ կ'իջնայ 40 անձ .

Լիբանանու գաւառը կը բաժնուի 7 գաւառակներու որք են, Շոֆ, Մէթըն, Բէսիրուան, Պէթրուն, Ճէզին, Կէօրէ և Զախլէ :

ԱՍԻԱԿԱՆ ՅՈՒՐՔԻՈՅ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՔ

Ասիական Թուրքիոյ երկաթուղեաց ընդհանուր գումարն է 5658 քիլ. որոնց 990ը շինուելու վրայ են:

Այս գիծերը զանազան ուղղութիւններ ունին, որոնց գլխաւորներն են՝

1. ԱՆԱՏՈՂՈՒԻ ԳԻԾԵՐՆ (ՊԱՂՏԱՏԻ ԳԻԾ)

որ կը պարուցակէ	քիլ.
Հայտար-Փաշա — Իզմիտ	93
Իզմիտ — Էնկիւրի	485
Արիֆիէ — Ատարազար	9
Էսկիշէնիւր — Գոնիա և Ալատունտ — Գէօթանիւր	445
Գոնիա — Էրէյլի — Պուլկուրլու	200
Պուլկուրլու — Հալէպ (շինուելու վրայ)	800
	<hr/>
	2032

2. ԶՄԻՒՌՆԻԱ - ԳԱՍԱՊԱՅԻ ԳԻԾԸ

որ կը պարուցակէ	քիլ.
Զմիւռնիա — Մանիսա — Գասապա — Ալաշէնիւր	169
Մանիսա — Սօմա	92
Զմիւռնիա — Պուրնապատ	5
Ալաշէնիւր — Աֆիոն-Գարահիսար	252
Սօմա — Պանսըրմա (շինուելու վրայ)	190
	<hr/>
	708

3. ԶՄԻՒՌՆԻԱ - ԱՅՏԸՆԻ ԳԻԾԸ

որ կը պարուցակէ	քիլ.
Զմիւռնիա — Այտըն — Տինար — Պօլու	553

4. ԴԱՄԱՍԿՈՍ — ՀԱՄԱՅԻ ԳԻԾԸ

որ կը պարուցակէ	
Պէրութ — Դամասկոս	149
Դամասկոս — Հորան	100
Բաեաք — Հալէպ	331
Հոմա — Թարապլուս-Շամ	104
	<hr/>
	684

5. ՄԵՐՍԻՆ — ՏԱՐՍՈՆ — ԱՏԱԵԱՅԻ ԳԻԾԸ

6. ԵԱՃԱ — ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԳԻԾԸ

7. ՄՈՒՏԱՆԻԱ — ՊՈՒՐՍԱՅԻ ԳԻԾԸ

8. ՀԻՃԱԶԻ ԳԻԾԸ

որ կը պարուցակէ	
Հայֆա — Դամասկոս	163
Դամասկոս — Մեալինէ	1320
	<hr/>
	1483
	<hr/>
Համագումար	5658

Բ. ՄԱՍ

Վիճակագրութիւն եւ ազգաբնակչութիւն Ասիական Թուրքիոյ

Օսմանեան Պետութեան ներքին ղժուարալուծելի հարցերէն մին եղած է միշտ վիճակագրութիւնը, որ արդէն իսկ կը զբաղեցնէ ամէնէն քաղաքակրթուած երկիրներն անգամ, որ առ այս, վերին աստիճանի կարեւորութիւն կուտան, ունին մասնաւոր դիւան ու կազմակերպեալ մարմին, որ յատկացուած է միայն մարդահամարի ու վիճակագրական հաշիւներու, որուն համար մեծամեծ գումարներ կը ծախսեն, բնականաբար կէս-քաղաքակրթուած երկիրներու համար ա՛լ աւելի կը կնճռոտի արդէն ղժուարին այս հարցը և կը լինի անլուծելի շատ անգամ: Այսպէս եղած է Օսմանեան Պետութեան համար ալ, որ չէ կրցած ցարդ կատարել իր ընդարձակ երկրին ընդարձակագոյն նահանգներուն ընդհանուր մարդահամարը, այն մանրամասնութեամբ ու խնամքով, որով սովոր են ընել արեւմտեան բոլոր ազգերը, որոշ ժամանակամիջոցներու մէջ. ընդհակառակն Օսմանեան Պետութեան մէջ մարդահամարի համար յետին ծայր անհոգութիւն կը տիրէ. մի քանի նահանգաց մէջ կատարուած մասնակի փորձերէն զատ, նահանգներուն մեծագոյն մասը մարդահամար տեսած չէ երբեք, որով կառավարութիւնը չի գիտեր ճշդիւ իր նահանգներուն բնակչաց թիւը, զանազան ցեղերուն կրօնքները. շատ անգամ պաշտօնական ազդիւրներով ցոյց տրուած հաշիւներն ենթադրական կամ հակասական են, զուրկ որ և է վաւերական

նութենէ. այս ցաւալի վիճակը ա՛լ աւելի կը դառնանայ անով որ, մայրաքաղաքն իսկ, Օսմանեան պետութեան մտաւորական զարգացման կեդրոնը, ղժբաղդաբար ցարդ չէ ունեցած իր մարդահամարը, որ կարենար պատկերացնել մեզ գոնէ մայրաքաղաքի բնակչաց թիւը, իր յարակից պարագաներով. դիւրին է հետեւցնել թէ երբ մայրաքաղաք մը որ չի կրնար ունենալ իր մարդահամարը, ինչպէս կարելի է նմանօրինակ գործողութիւն մը կատարել Ասիական Թուրքիոյ այնքան հեռաւոր ու ընդարձակ նահանգներուն մէջ, ուր ժողովրդեան ազիտութիւնը ու անկէ ծնունդ առնող նախապաշարունակները, հաղորդակցութեանց պակասութիւնը, վաչկատուն անթիւ ու անհամար վրանարնակ ցեղերն ու ուրիշ շատ մը պատճառներ արդէն իսկ ջլտած են պետութեան բարեօժարութիւնը այս կէս անձանօթ ու վիճակագրութեանէ խուսափող ժողովուրդներուն մէջ մարդահամար ընելու ամէն ձեռնարկ: Արդարեւ այս կէտը Օսմանեան պետութեան ներքին կազմակերպութեան ամէնէն աչքի զարնող թերութիւններէն մին եղած է միշտ, որ տէրութեան վարչական կարգը ու սարքը կը խանգարէ ու պատճառ եղած է որ ասանկ երկրի մը վրայ պակսին տնտեսական ու աշխարհագրական շատ որոյ, էական ու անհրաժեշտ տեղեկութիւններ:

Ասիական Թուրքիոյ ազգաբնակչութեան մարդահամարը, որ երկրին ընդհանուր վիճակագրութեան մէջ ամէնէն շահեկան մասը կը կազմէ, բնականաբար, պիտի շահագրգռէր, Օսմ. պետութիւնը կազմող բոլոր ազգաց մէջ, ամէնէն աւելի Հայերս, որ Արեւելեան նահանգաց բնիկ ժողովուրդը կը ներկայացնենք, և որ կրնանք հազարաւոր տարիներով հաշուել մեր բնակչութիւնը այդ

Նահանգաց ամէն կողմերը՝ շրջապատուած ու ոգեւորուած ազգային ու կրօնական ամէնէն նուիրական յիշատակներով ու յիշատակարաններով՝ կանգուն կամ կիսակործան : Մենք, Հայերս, որ ունինք մտաւորական աւելի զարգացած դրութիւն մը զմեզ շրջապատող բոլոր ցեղերուն քով, պիտի ուզէինք ՚ի հարկէ գիտակից ըլլալ մեր ներկայ վիճակին ու ունենալ ազգի մը գոյութիւնը երաշխաւորող բոլոր բարոյական ոյժերը . ա՜նա այս կրկին պատճառներով մեզ համար կարի հետաքրքրական են այն ամէն վիճակագրական հաշիւները, որոնցմով պիտի ճըշգուէին այդ հեռուոր վայրերուն մէջ ապրող ժողովուրդի մը թուահամարը :

Անա, ազգային այս արդար հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար է, որ կուգանք հրատարակել, ինչ որ կրցած ենք ցարդ ժողովել մեր պրպտանքներուն մէջ, Արեւելեան նահանգաց վիճակագրութեան վերաբերեալ պաշտօնական կամ անհատական փորձերն որ կատարուած են վերջին 70 տարիներու ընթացքին մէջ :

Մասնաւորապէս օգտուած ենք սոյն փոքրիկ աշխատասիրութեան մէջ քանի մը պարբերական հրատարակութիւններէ, ինչպէս, Սալնաւե, Almanach de Gotha և Annuaire Oriental, բնակչաց և վարչական բաժանմանց համար :

La Turquie d'Asie par Vital Cuinetի քառահատոր գիրքէն քաղած ենք վեց նահանգաց վիճակագրական ընդհանուր ցուցակները, որոնք պատրաստուած են 1892ի միջոցները, M. V. Cuinetի նախաձեռնութեամբ և նահանգաց կուսակալներուն կողմէ զրկուած հաշիւներուն վրայ, նուազ վստահելի աղբիւրներ թէեւ, բայց իբր առաջին փորձ մարդահամարի, գնահատելի կրնայ համարուիլ :

Մասնաւորապէս նահանգներուն վարչական բաժանմանց, բնակչաց թուոյն ու տարածութեանց համար մեզի առաջնորդ ծառայած է Ալի Թէվֆիք պէյի վերջերս հրատարակած ընդարձակ աշխարհագրութիւնը, որ վարչական ամէնէն նոր փոփոխութիւնները կը նշանակէ :

Նոյնպէս օգտուած ենք Ա.— Դօի հեղինակած Վաքի Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայիթները անուն գործէն որ աշխարհագրական, վիճակագրական ու տեղագրական գետնի վրայ մի շատ լուրջ ուսումնասիրութիւն է ուր պարզուած են, միայն երեք նահանգներուն (որոնք հեղինակ-ուղեւորին անձնական հետազօտութեանց առարկայ եղած են) ընդհանուր վիճակագրական ցանկերը, իւրաքանչիւր գաւառաց ու գիւղօրէից բնակչացած թիւը, անդագրական շատ ճիշդ ու պիտանի տեղեկութիւններ ու պատմական դէպքեր յանկուցիչ ու նկարագրող ոճով պատկերացած (1) :

Անա ասոնք եղան մեր փոքրիկ աշխատասիրութեան գլխաւոր աղբիւրքը : Իսկ վիճակագրութեան գալով, յաջողած ենք ձեռք ձգել, վերջին 70 տարիներու ընթացքին, Թուրքիոյ մէջ կատարուած մասնակի կամ ընդհանուր վիճակագրութեանց ցուցակները, որոնք թանկագին վաւերագիրեր են ու կը մնան, զորս կը հրատարակենք իրենց ժամանակագրական կարգով :

*
*
*

Թուրքիոյ մէջ առաջին անգամ, 1845ին, Սուլթան Մէճիտի օրով, մարդահամարի փորձ մը կատարուած է :

(1) Յարգելի հեղինակը իր շատ լուրջ զբիւն ասեկանութիւնը աւելցած պիտի տեսներ եթէ զանց չընէր նշանակել Հայաստանի ասեկանագրական նոր ու օտարոտի շատ մը անուանց փոխանակումները :

Այս առաջին փորձը ցոյց տուած է թէ, այդ թուականին, Հայոց թիւը 2,500,000ի կը հասնէր, որուն 400,000ը Կ.Պոլսոյ և Եւրոպական Թուրքիոյ համար, իսկ մնացեալը Հայաստանի ու Փոքր-Ասիոյ:

* *

Չրդ մարդահամարը կատարուած է 1872ին, թէև առաջինէն քառորդ դար վերջը, բայց ատիկա պատճառ մը չէ եղած որ Հայոց թիւը, առաջին մարդահամարին հետ բաղդատմամբ, նուազում մը չի կրեր, ինչ որ ցոյց կուտայ երկու մարդահամարներուն ալ անվաւերականութիւնը: Այսպէս Բ. մարդահամարով ձեռք բերուած ցուցակներուն մէջ կը գտնենք Հայոց թիւը 2,300,000 որուն 400,000ը Եւրոպական և մնացածը Ասիական Թուրքիոյ համար. իսկ միայն Ասիական Թուրքիոյ նահանգներուն համար կը նշանակէ, 10 միլիոն Օսմանցի, (Թուրք ըսել կ'ուզէ), 900հազար Արարացի, 900 հազար Յոյն, 80,000 Հրեայ: Եստ ասորքինակ մուսուլմանք Գրդաց հաշուենամարը դուրս մնացած է այս ցուցակէն:

* *

Յրդ. մարդահամարը որ 1878ին կատարուեցաւ Ներսէս Բ. բաղմբախտ ու աղգասէր պատրիարքին նախաձեռնութեամբ, զուտ աղգային ձեռնարկ մ'էր միմիայն արեւելեան 4 նահանգաց (Կարին, Վան, Բաղէշ ու Տիարպէքիր) ընդհանուր վիճակացոյցը պատրաստելու համար, և որովհետև սոյն վիճակացոյցը Պերլինի Վեհաժողովին ներկայացնելու համար կը պատրաստուէր, հարկ անհրաժեշտ էր ամենէն աւելի ճշդութիւն ու վաւերականութիւն ունենար, բայց զժբաղդաբար աղգային իշխանութեան 'ի ձեռին ունեցած միջոցները այնքան արկար ու թերի էին որ թոյլ չի տուին կատարեալ մարդահամար մը ունենալու կարելիութիւնը:

Բայց անիկա պատճառ մը չեղաւ որ Հայ Պատգամաւորներու կողմէ (առաջնորդութեամբ Խրիմեան Հայրիկին) Վեհաժողովին չի ներկայացուէր սոյն վիճակագրական փորձը, անոր կցելով Քիւրթի քարտէս մը, որուն վրայ գծուած էր սահմաններն այն նահանգաց որոնց մէջ Հայոց մեծամասնութիւնը կը հաստատուէր ըստ ներկայացուած վիճակագրական ցուցակին: Պատգամաւորական հաշուենամարին մէջ չորս նահանգաց բնակչութիւնը կը թուէր հետեւեալ կերպով. Հայք՝ 1,330,000, Թուրք՝ 530,000, Քիւրտ՝ 120,000, Զանազան՝ 82,000:

Սոյն վիճակագիրը այն ատեն բաւական խնդիր յարոյց, վամնդի հոն, ակն յայտնի կ'երեւնար Հայոց թուոյն չափազանցութիւնը և միեւնոյն ժամանակ մասնետական բնակչաց նոյն չափով նուազումը:

* *

Արդ մարդահամարը Համիտեան շրջանին կառավարութեան կը պարտինք. 1881ին բարձրագոյն հրաման մ'ելաւ ընդհանուր վիճակագիր մը պատրաստելու համար, վեց հայաբնակ նահանգաց մէջ Հայոց թիւը որոշելով, տեղական պէտքերուն համեմատ, բարենորոգումներ գործադրելու համար ըստ Պերլինի դաշնագրին 61րդ. յօդուածին տրամադրութեան: Եւ իրօք պատրաստուեցաւ վիճակագիրը (1) բայց այնպիսի հիման մը վրայ, որ հայաբնակ 6 նահանգաց և ոչ մի անկիւն Հայերը մեծամասնութիւն չունենան... որպէսզի իրաւունք ունենար չի գործադրելու խոստացուած բարենորոգումները:

* *

Յրդ մարդահամարը, որ ծնունդ առաւ նախորդին զեղծումներէն, բոլորովին հայկական ձեռնարկ մ'էր, ամենամեծ եռանդով պատրաստուած:

(1) Դժբաղդաբար անկարելի եղաւ մեզի ձեռք ձգել սոյն վիճակագրին ցանկերը:

Ի հարկէ Ներսիսի պէս անվհատ միտք մը շուտով պիտի թափանցէր կառավարութեան խորհուրդներուն, որոնք կը ճգնէին Հայերը ամէն կողմ փոքրամասնութիւն ցուցնելու. ուստի այս ջանքերը ապարդիւն ձգելու համար փութաց պատրաստութեան մի նոր մարդահամարի, որ հիմնուած ըլլար ամէնէն վաւերական աղբիւրներու վրայ, անոր համար, Յ երկասարդ ու աշխոյժ եկեղեցականները⁽¹⁾ Հայաստան զրկուեցան իր պատուիրակ որոնց իւրաքանչիւրը իրեն ըստին ինկած շրջանակին մէջ աշխատելով, տեղւոյն վրայ պատրաստեց Հայոց մարդահամարը որ իր նախորդները գերազանցեց: Ըստ այս նոր վիճակագրութեան 6 նահանգաց մէջ հայ բնակչութեան թիւը, 1882ին կը ճշդուէր հետեւեալ կերպով. Վանայ նահանգ՝ 400,000 Բաղէշի նահանգ՝ 250,000, Տիարպէքիի նահանգ՝ 150,000 Կարնոյ նահանգ՝ 280,000 Խարբերդի նահանգ՝ 270,000, Սեբաստիոյ նահանգ՝ 280,000, Համազումար՝ 1,630,000:

* *

Յրդ մարդահամարը V. Cuinetի աշխատութեան արդիւնքն է, հրատարակուած, 1892ին, Turquie d'Asie երկասիրութեան մէջ, ուր հեղինակը արեւելեան 6 նահանգաց բնակչութիւնը այսպէս կը սահմանէ ⁽²⁾:

(1) Գարեգին վրդ Սրուանձեանց (Ենոյ Եպիսկոպոս), Արիսակէս վրդ. Տեւկանց եւ Վահան վրդ. Տէր Մինասեան:
 (2) Փրանսացի հեղինակին տոյն գործը Ասիական թուրքոյ համար կատարած աշխատութիւնը մէ քննի աշխարհագրական, տնտեսական անհետեւեան, տեղագրական, վարչական ու վիճակագրական ժամօրութեամբ, որով իր տեսակին մէջ կը մնա, ցարդ, միակ հրատարակութիւնը այս կէս-անձամօք ընդհանրակ երկիր նկարագրող: Բայց հեղինակը ուղիւս մը չէ միանգամայն, որով չունի իր անմիջական դեր տոյն ստուար հաստատութեան մէջ, վասնզի ինք անձամբ պարտած չէ այն ամէն նախապայմաններ որոնց նկարագրութիւնը րրած է մանրամասնութեամբ, այլ քաղած է զանոնք նախնացաց մէջ գտնուած կառավարական կամ պատշտական մարմիններէ, որոնց տուած տեղեկութիւնները քառ անգամ նուազ վաւերական են:

	Մահմետական	Հայ
Կարնոյ նահանգ	500,782	134,949
Բաղէշի նահանգ	254,000	131,390
Վանի նահանգ	995,782	346,339
Սեբաստիոյ նահանգ	452,214	63,827
Մամուրէթի իւլ Ս.գլխի նահանգ	404,946	69,718
Տիարպէքիի նահանգ	337,644	79,129
	<hr/>	<hr/>
	2,945,368	825,352

* *

Շրդ մարդահամարը H. F. B. Linch անգղիացի հմուտ երկրախոյզ-երկրաբանին ճարտար խնամոց կը պարտինք, կատարուած 1893—1894 տարիներու միջոցին եւ հրատարակուած իր «Արմենիա» ⁽¹⁾ հոյակապ գրքին մէջ:

(1) H. F. B. Linchի «Արմենիա» մը անգղիական երկ է. հիմուս ուսումնասիրութեանց, անձնական հետազոտութեանց մի յիշատակարան անյողողոյ ուղեւորի մը դէպի այդ նուիրական երկիր, յի ամէնէն սրբազան յիշատակներով անմասշտի մնացած ցարդ ամէնէն յուրջ խուզարկութեանց, անմասշտի իր գոռոյ լեռներով, իր մարդերով, իր հպարտ լեռնաշղթաներով անցնող խոյններով ու անասուր ծմակներով: Ահա այս հնագոյն բնագաւառն է՝ գոր, այլապէս արեւմտեան քաղաքակրթութեան ամէն մէկ քաղաքիսին, H. F. B. Linch, կուգայ ի հսկողութեան, յուստուրեալ աշխարհի առջեւ եւ գայն ներկայացնել իր ամբողջութեան մէջ: Իր ցանկալի երկրին (իցպէս ինք կ'անուանէ) նախապատմական քաղաքն սկսեալ մինչեւ ժամանակակից վիճակը ընթերցողը հոն պարզուած կը տեսնէ հնադարեան երկրին պատմական մրին ու խորհրդաւոր էջեր, իր դիմաց յայտ յանդիման կը տեսնէ անոր անմասշտի բարձրութիւնները, ուղեւորին հետ կը սաւառնի, արձուի բերելով. սեպ ժայռերուն զգալիները, անոր հետ կարգապէս համար անցաւոր ժամանակներուն փառաց ու յարթութեանց վկայութիւնները, ընթերցողը իր առջեւ կը տեսնէ անհասկներն ու շէնքերն որոնք կը խօսին, ժայռերը, որոնք կը պատմեն իրենց յանձնուած գաղտնիքը, յիշատակարաններն՝ անխո-

Պ. Լինչ մանրագննին քննութեամբ արեւելեան հինգ նահանգները խուզարկելէ վերջը պատրաստած է նաեւ հետեւեալ վիճակագրական ընդհանուր ցուցակները, զորոնք ամբողջութեամբ կը ներկայացնենք: (2)

	Մահմետ. Հայք.	
Վանայ նահանգ (առանց Հեքքեարիի)	52,229	75,644
Բաղէշի նահանգ (առանց Սղերդի)	145,454	97,184
Կարնոյ նահանգ	428,495	106,768
Խարբերդի նահանգ (առանց Մալաթիոյ)	182,000	93,000
Տրարպէքիւր (միայն Բալու գաւառը)	45,580	15,150
	<u>853,758</u>	<u>387,746</u>

Սոյն 853,758 մահմետական բնակչութիւնը կը բաղկանայ 442,946 թուրքէ և 410,812 ֆիւրքէ:

*
**

Տրդ մարդահամարը կատարուած է 1909ին Պ. Ա. Դօ՝ ուստանայ հեղինակին ձեռքով հայրենի երկրին ուղեւորութեան առթիւ: Անվեներ հեղինակ-ուղեւորը երեք նահանգները (Վան, Բաղէշ ու Կարին) մանրագննին խուզարկելէ ու նկարագրելէ յետոյ այնքան պարզ ու անսեթեւեթ ոճով ու զգացմամբ, անոր ազգաբնակչութիւնը կը թուէ հետեւեալ կերպով.

ու անմտեց, որոնք կը վերակենդանան իրենց դաբաւոր փուխն . . . Բայց մեր անվեներ ուղեւորը միայն խուզարկող մը չէ, այլեւ քան լինկերաբան մը, որ սուր աչքերով, կը ճննէ երկրին ընկերական, բարոյական, կրօնական ու քաղաքական վիճակը ու ազգաբնակչութիւնը, զորոնք կը ներկայացնէ արդարակրօնով ճշմարտի հասուն խոհերով:

(2) Սոյն վիճակագրական ցուցակը Պ. Լինչի «Աւմենիա» անգղիերէն բնագրէն թարգմանելով՝ ազնուաբար մեզի հաղորդեց հմուտ բանասէր՝ Ամենապատիւ Տ. Եղիթէ Արք. Դուրեան:

	Մահմետական	Հայ
Վանայ նահանգ	241,000	103,000
Բաղէշի նահանգ	254,000	154,000
Կարնոյ նահանգ	500,000	160,000
	<u>995,000</u>	<u>417,000</u>

*
**

Յրդ մարդահամարը պատրաստուած է Տ. Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի ջանքերով, հրատարակուած իր հեղինակած Հայ Եկեղեցի անուն քննական լուրջ ուսումնասիրութեան մէջ: Հմուտ եկեղեցականը կը ներկայացնէ Հայոց ընդ. մարդահամարը ըստ հետեւեալ բաժանմանց.

Թեմական վիճակագրութիւն

Վիճակք կաթողիկոսական	3
Վիճակք պատրիարքական	2
Վիճակք արքեպիսկոպոսական	23
Վիճակք եպիսկոպոսական	50
Վիճակք վանական	11
Վիճակք տեսչական	12
Թաղօրայք	3914
Եկեղեցիք	3805
Հայադաւանք	3,469,000
Կաթողիկէք	136,400
Բողոքականք	49,050

Բաղմալաստակ հեղինակ սրբազանին հաշուով, ուրեմն երկրիս վրայ, 1912ին, Հայոց թիւն է 3,654,450

*
**

10րդ ու վերջին մարդահամարը կատարուեցաւ այս տարւոյն սկիզբը հայկական ձեռննաս ու պաշտօնական մարմիններու միջոցաւ, որոնք խնամքով պատրաստեցին վիճակագրոյց մը հայաբնակ վեց նահանգներուն. ըստ այս մարդահամարին, վեց նահանգներու բնակչութիւնը կը բաղկանայ հետեւեալ կերպով.

Մահմեսականներ,

Թիւրքեր	666 000
Քիւրտեր	424,000
Ուրիշ մահմետական ցեղեր	88,000
	<hr/>
Գումար Մահմետ. բնակչ.	1.178.000

Քրիստոնեաներ,

Հայեր	1,018,000
Նեստորականներ	123,000
Յոյներ	42,000
	<hr/>
Գումար Քրիստ. բնակչ.	1,183,000

Այլ կրօնի բնակիչներ,

Գրգըրլաչ	140,000
Զազա	77,000
Եզդիտի	37,000
	<hr/>
Գումար այլ կրօնի	254,000
	<hr/>
Համադումար բնակիչ	2,615,000

Ուրեմն վեց նահանգաց ընդհանուր բնակչութեան
մէջ Հայերը % 39 կը կազմեն,

ՆԱԽԱՊԷՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՔԱՐՏԷՍ

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ

Աստիճան 1: 864,000

ԳԻՆ 5 ՂՐՈՒՇ

Կեդրոնատեղին է

“ ՀԱՅՐԵՆԻՔ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Կ. Պոլիս Պապը Ալի ճասկսի Թիւ 25

6968

0003117

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003117

